

Градъ Кратово

Приносъ къмъ поселищно-географското проучване на Македония

отъ

Тярко Йордановъ

Уводъ

Въ североизточния кѣтъ на Македоня, 56 клм. северно отъ гр. Щипъ, 48 клм. източно отъ гр. Куманово, 30 клм. (въздушна линия) югозападно отъ гр. Крива-паланка, срѣдъ западнитѣ разклонения на Осоговската планина е разположено малкото (1700 ж.), но красиво и интересно градче Кратово. То се намира на 680 м. надморска височина, тамъ гдето се събиратъ Табачка и Манцева рѣка, и образуватъ Кратовската рѣка — притокъ на Крива рѣка. При първо впечатление човѣкъ остава изненаданъ загдето намира градъ срѣдъ тази мъчнодостъпна, гола, бедна и неприветлива обстановка. И действително, мѣстоположението на гр. Кратово, за днешнитѣ условия на животъ, е нѣщо ненормално. То е наследство отъ миналото, което трѣбва да се разгледа, за да се разбере настоящето.

Въ следващото изложение ще се постарая да проследя възникването, развитието и днешното състояние на Кратово. Известно е, че възникването и развитието на селищата е въ пълна зависимост отъ физиогеографскитѣ условия на близката имъ или по-далечна околностъ. Тѣ даватъ отпечатъкъ върху тѣхния исторически, стопански и културенъ животъ. Това географско начало, въ сила за всички селища въ българскитѣ земи, може да се приложи и за гр. Кратово. Нѣщо повече, ако трѣбва да се посочи примѣръ за влиянието на географскитѣ условия върху създаването, развитието и днешното състояние на селищата, то Кратово може да се постави на първо мѣсто въ това отношение.

I. Физиогеографска характеристика на околността на гр. Кратово

1. *Орография и хидрография.* Между Кюстендилъ и Кратово се издига най-високата частъ на Осоговската планина съ върхове: Руенъ и Царевъ връхъ. Отъ тази частъ на планината извираатъ Крива рѣка и р. Брѣгалница. На западъ отъ Царевъ връхъ се простиратъ два планински хребета: Плавица на

югозападъ и Лисецъ на западъ. Тъ пълнятъ пространството между дветъ рѣки, като заграждатъ помежду си една ясно изразена котловина отворена и наклонена на западъ. Въ началото и точно по срѣдата, между Лисецъ и Пливица, е разположенъ гр. Кратово, поради което въ учебниците по география тѣзи планини носятъ името Кратовски планини.

Плавица планина служи за югозападна ограда на котловината. Тя има посока перпендикулярна на главната ось на Осоговската планина. Простира се югозападно отъ Царевъ връхъ, като нейнитъ най-високи източни части съ силно заоблени била, съставени отъ кристалиношистни скали нѣматъ опредѣлено име. Непосрѣдствено подъ гр. Кратово се издига връхътъ Буковецъ, който заслужено носи това си име поради величественитъ букови гори, които представляватъ привлекателна картина срѣдъ околната гола мѣстность. Западно отъ Буковецъ планинското било се снишава и образува седловината Печеница 688 м., по която минава съвсемъ лошъ коларски пѣтъ отъ Кратово за Злетово-Кочани. На западъ отъ Печеница билото се издига, стѣснява, появяватъ се остри скалисти склонове. Това е сжщинска Плавица — най-богатата съ руди планина въ Балканския полуостровъ. Западно отъ Плавица билото отново се понижава, като образува седловината Джгура, презъ доято минава пѣтъ (само трасе на шосе) отъ Кратово за с. Пробищипъ—Щипъ—Кочани. Близу до седловината се издига пирамидалниятъ Черни връхъ (1100 м.), отъ гдето веригата Плавица се разлага на много ридове, които, колкото отиватъ на западъ и югозападъ, толкова повече се снишаватъ и сливатъ съ терциера на хълмистото Овче-поле, което пълнятъ и заграждатъ околврѣстъ. На югъ Плавица планина изпуща малки ридчета, които пълнятъ Кочанското поле и достигатъ до р. Брѣгалница. Плавица е чисто вулканска планина — изградена отъ младоеруптивни скали: риолити, дацити, трахити и тѣхнитъ туфи.

Лисецъ планина е северната оградна рамка на Кратовската котловина. Тя заема пространството между Кратовската рѣка и Крива рѣка, като на изтокъ се свърза съ кристалинитъ маси на Осоговската планина, които изграждатъ цѣлата ѝ северна половина. Южната част на Лисецъ планина отъ къмъ котловината е изградена отъ вулкански материали—риолити, дацити и туфитъ имъ, които на мѣста сж дали стрѣмни склонове. Билото на планината е голо, заоблено, съ малки отдѣлни купенообразни върхове, като Острецъ, Каменякъ и Лисецъ (1527 м.). На северъ Лисецъ планина се спуща стрѣмно къмъ долината на Крива рѣка и полето Славище. Склоноветъ, стрѣмни въ основата си, и характерни съ многобройнитъ си фациети, сж типични разсѣдни склонове.

Славище е малко поле. То има дължина и.—з. 3.12 клм. и ширина с.—ю. 2—3 клм. За южна ограда му служи северния

склонъ на Лисецъ, а за северна — южния силно полегатъ склонъ на Козякъ планина, която пълни пространството между р. Пчиня и Крива рѣка. Отъ Козякъ пл. се отдѣля ридътъ Страцинъ, който раздѣля Славище отъ Кумановското поле.

Между Лисецъ и Плавица планина се заключава Кратовската котловина, която съвпада съ басейна на Кратовската рѣка. Тя представлява голѣма елипса съ дълга ось въ посока изтокъ-западъ, изпълнена съ разклоненията на ограднитѣ ѝ планини, отворена и наклонена на западъ. Въ източния фокусъ на тази елипса се намира гр. Кратово.

2. *Геоложки строежъ и релефъ.* Разглежданата областъ въ геоложко отношение съвпада съ една отъ най-голѣмитѣ младоеруптивни области въ порѣчието на р. Вардаръ — Пчинско-Кочанската¹. Тя граничи на югъ и западъ съ терциера на Кочанско, Овче и Кумановско полета, като на северъ и изтокъ допира до кристалиннитѣ маси на Козякъ планина и Осоговската планина. Цѣлата тази областъ е изградена отъ младоеруптивни скали: трахити, дацити, риолити, андезити, базалти и отъ обилно придружаващитѣ ги туфи. Ерупцията е била дълготрайна и многократна. Тя е въ връзка съ вулканскитѣ процеси, обхванали Македоно-Тракийския масивъ презъ Терциера. Тѣзи процеси сж почнали най-рано въ порѣчието на р. Арда²). Тѣхната проява въ порѣчието р. Вардаръ Fr. Kossmat отнася къмъ края на Олигоцената и презъ Миоцена, а споредъ Йован Цвијић³) тѣ ще да сж почнали още презъ Горната Креда, като най-силно сж се развили презъ Олигоцената, а на мѣста, както е случая съ базалтната ерупция къмъ с. Младо Нагоричино (Кумановско), тя ще да е продължила и презъ началото на Кватернера.

Следователно, ако ерупцията въ обсега на Македоно-Тракийския масивъ е почнала най-рано въ порѣчието на р. Арда, тя е продължила най-късно въ порѣчието на р. Вардаръ и то въ Кратовската еруптивна областъ.

Морфоложниятъ обликъ на тази областъ се корено различава отъ морфоложкия обликъ на съседнитѣ земи. Голѣмо значение иматъ тукъ лавнитѣ маси: трахитъ, базалтъ и андезитъ, но още по-голѣмо е значението на пирокластичнитѣ материали, които сж обилно съпжтствували изригването. Лавата е изригнала отъ малки ерупционни центрове-кратери, каквито могатъ да се реконструиратъ повече отъ 10 на брой⁴).

Градъ Кратово лежи въ дъното на единъ разкритъ отъ ъжитѣ кратеръ. Село Лесново (Кратовско) заедно съ мана-

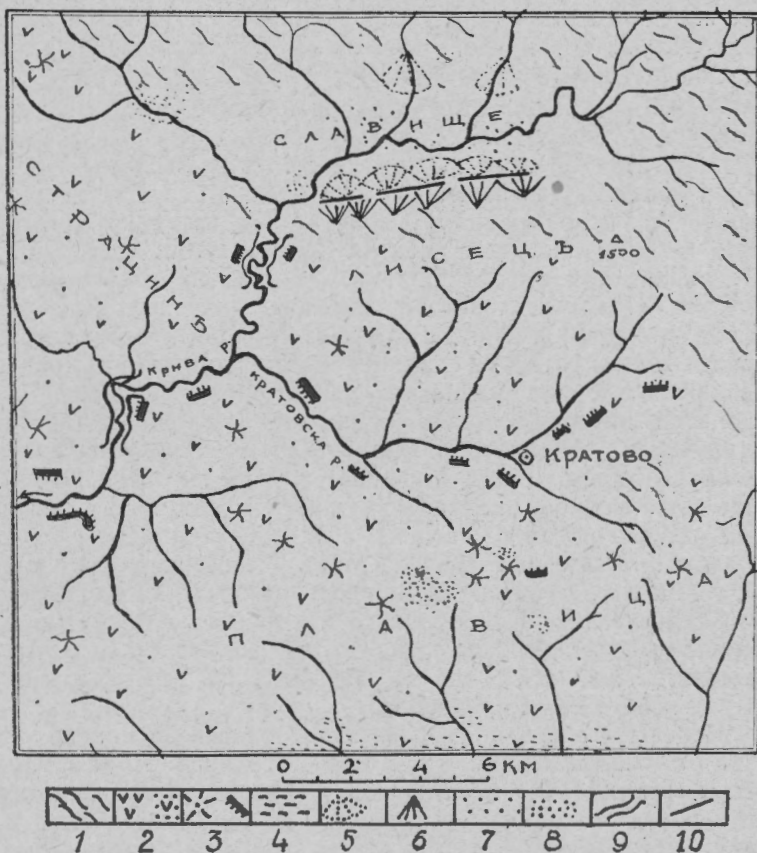
¹) Г. Бончевъ, Старото рударство въ България. Сп. Б. ак. на наукитѣ, кн. XIX, стр. 8. София, 1920 г.

²) Ж. Гълъбовъ, Неоефузията въ порѣчието на Горна и Срѣдна Арда. Изв. Бѣлг. геогр. д-во кн. V, София, 1938, стр. 24.

³) Йован Цвијић, Основе за географју и геологију Македоније и Старе Србије, кн. I, стр. 173, Београд, 1906.

⁴) Вж. Цвијић, *ibid.* Картата за кратеритѣ на стр. 178.

стира лежи въ другъ голѣмъ кратеръ, южно отъ който е паразитниятъ кратеръ на Волюякъ. Къмъ с. Шопско-рударе, Крива рѣка прорѣзва други два андезитни кратера, на югъ отъ които се издига голѣмиятъ кратеръ на Черни връхъ. Многобройнитѣ кратери изградени отъ младоеруптивни скали и туфи, сж обусловили единъ типично вулкански релефъ въ Кратовско.

Обр. 1. Петрографско-морфоложка скица на Кратовско.
(Esquisse pétrographique et géologique des environs de Kratovo).

1. Кристалнини шисти—Schistes cristallins; 2. Млади еруптивни скали—Roches volcaniques récentes; 3. Лавни твърдици и откоси—Buttes-témoins et escarpements volcaniques; 4. Терциеръ—Tertiaire; 5. Наносни кжжели—Cônes de déjections; 6. Фацети—Facettes triangulaires; 7. Алувиумъ—Alluvion; 8. Сгурия—Scorie; 9. Проломъ—Vallée en gorge; 10. Разсѣдъ—Faille.

Лавнитѣ маси, като по-отпорни на ерозията и денудацията, сж дали многобройни петрографски обусловени остри фор-

ми-твърдици. Това сж пилообразнитѣ върхове въ Пластица планина надъ селото Шлегово и Приковци, върховетѣ Володерѣ и Орловецѣ въ Страцинския ридѣ, както и многото отвесни стени отъ дветѣ страни на Кратовската рѣка. Още по-типични въ това отношение сж многобройнитѣ отвесни стени около вливката на рѣкитѣ Пчиня и Крива. Тѣ пресичатъ една голѣма базалтна плоча, която на северъ допира до кѣмъ с. Младо Нагоричино и коронясва на мѣста туфитѣ, а на други мѣста терциера на Кумановското поле. Тази базалтна плоча, може би отъ Кватернера, силно атакувана отъ извѣтрителнитѣ и денудационни процеси, днесъ е останала само като вѣнци по височинитѣ, които завършватъ съ отвесни стени, надъ които следва характерна лавна заравненост¹⁾. Въ подножието на почти всички стрѣмни откоси (отвесни стени и пилообразни върхове) се разкриватъ пирокластични материали съ вулкански бомби, които се пукатъ сферично. Тамъ склоноветѣ сж полегати сипейни склонове.

Въ противоположностъ на острия релефъ на лавнитѣ маси стоятъ заобленитѣ форми на туфовия релефъ. Тѣ заематъ голѣмъ дѣлъ въ сръдната и източната частъ на разглежданата област и особено въ съседство съ самиятъ гр. Кратово. Тамъ, тѣ решително преобладаватъ надъ риолита и дацита и изграждатъ почти цѣлата котловина. Туфовитѣ маси прорѣзани отъ многобройни млади долини сж дали множество ридове съ заоблени гърбища и тукъ-тамъ остри върхове — твърдици отъ лавни прослойки, които ги коронясватъ и предпазватъ отъ измиване. Този хълмистъ релефъ съ нищо не се отличава отъ релефа на туфитѣ въ североизточнитѣ отдѣли на порѣчието на р. Арда въ Харманлийско и Хасковско.

Туфовитѣ маси отъ физическото извѣтряне сж превърнати на дебела извѣтрителна кора, която се лесно увлича отъ водитѣ и превръща въ кална каша наподобяваща калнитѣ потоци отъ порѣчието на р. Арда, които споредъ Живко Гълъбовъ наподобяватъ муритѣ (mure) въ Алпитѣ и селитѣ²⁾ въ Кавказъ и Туркестанъ. Извѣтрителнитѣ продукти отъ лавнитѣ маси и туфитѣ образуватъ на мѣста (около Кратово, с. Шлегово и др.) въ подножията на скалитѣ дебели делувиални наноси, нарѣзани отъ малки ровинки, безъ наслоения съ вертикална цепителностъ, състояща се отъ ржбати кжсчета туфъ, пѣськъ и по-едри риолитни и дацитни парченца придружени съ глина. На мѣста (около Кратово и по пжтя за с. Проби-

1) Шосето отъ гр. Крива-паланка, на 11 км. източно отъ гр. Куманово, минава между два такива базалтни вѣнци.

2) Думата селъ, за стари хора отъ с. Князь-Борисово, Харманлийско, които владѣятъ гурския езикъ, означава гжстъ мжтокъ. Отъ тукъ води името си Селската рѣка. Вж. Архивъ за поселищни проучвания. год. II, кн. I, стр. 77.

щипъ) химическото извѣтряне е силно атакувало продуктитѣ на физическото извѣтряне, като е дало доста много глини.

Въ околността на Кратово не липсватъ и антропогенни насипвания. Това сж голѣмитѣ купища сгурии около Плавица пл., надъ с. Шлегово, с. Приковци и въ мѣстността Джгури. Много ровини сж разкрили сгуриитѣ на дебелина до 10—20 м., които сж пълни съ неизползувани рудни вещества.

Отъ казаното до тукъ е ясно, че околността на гр. Кратово представлява малък ландшафтъ характеризиращъ се съ типичен вулкански релефъ. Като последица отъ вулканскитѣ процеси сж обилнитѣ минерални богатства, които сж изиграли първостепенна и решителна роль за възникването и развитието на Кратово.

Една отъ по-младитѣ ерулции е предизвикала орудяването на терена понеже го е нажсала дълбоко и въ разни посоки. По пукнатинитѣ сж протекли рудоносни термални води, които изталожили рудитѣ и запълнили пукнатинитѣ¹⁾. Рудоноснитѣ жили сж съ главна посока з.—и. и северозападъ —югоизтокъ, но има жили и съ други посоки, които се замрежватъ съ първитѣ. Главната форма на жилнитѣ находища е паралелна жилна система. Жилитѣ се отличаватъ съ голѣмо протежение, по нѣколко километра дължина. Тѣ сж орудили ивици отъ нѣколко километра. Минералнитѣ богатства въ Кратовско, които сж най-много въ Плавица пл. сж: оловни руди — галенитъ, който е среброносенъ, медни руди — халкопиритъ, цинкови руди — свалеритъ, желѣзни руди — пиритъ и малко манганова руда — пиролозитъ. Отъ тѣхъ най-много сж оловнитѣ и медни руди²⁾.

Като резултатъ на поствулкански еманационни процеси на сѣрни газове и пари е образуването на сѣра, която се срѣща около Кратово и въ землището на селата Плешинци, Шлегово, Гризилово и Добрево, гдето туфитѣ сж получили лимонено и сламено-жълтъ цвѣтъ отъ сѣрата.

Почвитѣ въ Кратовско сж слабо развити. Голѣма прѣчка за тѣхното образуване и задържане сж остритѣ скалисти върхове и стрѣмнитѣ склонове, съ каквито е много богата разглежданата околност. Само туфовитѣ хълмове съ заоблени гърбици, които изграждатъ близката околностъ на гр. Кратово и около Кратовската рѣка, сж заети съ варовикови, пѣсьчливо-глинести, на мѣста силно каменливи почви.

3. Климатична и фитогеографска характеристика. Климатътъ на Кратовската околностъ е преходенъ. Споредъ картата на Киро Кировъ за климатичнитѣ влияния въ Бал-

¹⁾ Г. Бончевъ, Старото рударство въ България, стр. 7—8. Сп. Българ. наукитѣ кн. XIX София, 1940 г.

²⁾ Г. Бончевъ, Цит. съчинение стр. 8.

кайския полуостровъ¹⁾, точно на това мѣсто се кръстосватъ границитѣ на континенталното, сръдиземноморското и високо-планинското климатично влияние. Инструментални данни за климата на гр. Кратово не ми сж известни. Все пакъ, може да се направятъ нѣкои косвени догатки въ това отношение. Лѣтото е сравнително по-прохладно отколкото въ гр. Скопие, гр. Щипъ и гр. Куманово. Лекъ вѣтрець презъ деня разхлажда нагорѣщенитѣ голи скали, но особено характеренъ е вечерникътъ, който полтхва откъмъ съседнитѣ височини по долинитѣ на Табачка и Манцева рѣки. Силно нарезаниятъ и отворенъ на западъ теренъ е добро условие за провѣтряване на въздуха въ всѣко време и голѣма прѣчка за инверсно състояние на температурнитѣ отношения, което тукъ почти не се случва. Валежитѣ въ Кратово, което е на 688 м., а цѣлата му близка околностъ — отъ 750 — 850 м. надморска височина, навѣрно, сж повече отъ тѣзи въ Скопие и Кюстендилъ. Разглежданата мѣстностъ е по-висока и отворена на западъ къмъ валежоноснитѣ вѣтрове, които издигайки се на изтокъ биха оставили повече валежи по западнитѣ разклонения на Осоговската пл. (Кратовско), отколкото въ Кюстендилското и Скопско полета, които оставатъ въ дъждовна сѣнка. Скопие при 240 м. надморска височина има 450 л. ср. год. валежъ²⁾, а Кюстендилъ при 525 м. височина е съ 582 л. ср. год. валежъ.

Растителността е бедна. Горитѣ сж отдавна изтрѣбени въ връзка съ развитото тукъ въ миналото старо рударство. Хаджи Калфа³⁾, презъ пѣрвата половина на XVII в., отбелязва, че околноститѣ на Кратово и планинитѣ му сж безъ гори. И Ami Boué⁴⁾ презъ 1836 г. намира сжщата мѣстностъ съвсемъ обезлесена. Той се загрижилъ въ това отношение и даже съветва турската власть, ако иска да се продължи рударството, да се издадатъ правилници за пазене на горитѣ въ околността на минитѣ (да не се сѣкатъ дървета по-млади отъ 20 — 25 години) и после, постепенно, тѣзи правилници да се приложатъ за цѣлата турска империя.

Днесъ горитѣ сж запазени само по височината Буковецъ — хубавата букова гора, откъдето е доведена водата за града, както и на мѣста по севернитѣ склонове на Лисецъ пл. и около Черни връхъ — джбови гори; само тукъ-тамъ, сж

¹⁾ Киро Т. Кировъ, Климатични влияния въ Балканския полуостровъ. Изв. Бълг. географско д-во. Кн. IV, 1937, стр. 39.

²⁾ Въ Скопие сж отбележани и години съ по-малко валежи като 1925 г. — съ 344 л. и 1926 г. съ 334 л. Виджъ затова у Војислава С. Радовановића, Географске основе Јужне Србије, Скопље 1937, стр. 115.

³⁾ Rumeli und Bosna стр. 92—93 у Иорданъ Ивановъ, Северна Македония, 1906 г.

⁴⁾ A Boué, Recueil d'itinéraires dans la Turquie d'Europe. t. II, Wienne 1854, p. 36—37.

се запазили храсти отъ джбъ, дрѣнъ, леска и габъръ. Всичкото останало пространство е обезлесено, неприветливо. Погледътъ на всѣкъде среща сиво-зеленикави, червеникави туфи и голи скали, придаващи тѣженъ изгледъ на мѣстността, която се освежава само презъ лѣтото отъ цѣвнали макови ниви, зелени ливади и лозя.

II. Антропологеографски отношения

1. *Възникване и развитие на градъ Кратово.* Изтъкна се вече, че гр. Кратово, разположенъ далечъ отъ удобни пктища, всрѣдъ мжно-достъпна околностъ, има неблагоприятно географско положение. Нѣщо повече, човѣкъ остава изненаданъ като намира тукъ единъ градъ. Известно е, че възникването и развитието на селищата, както и тѣхниятъ исторически, културенъ и стопански животъ е въ неразривна връзка съ географскитѣ условия, които предлага тѣхната близка или подалечна околностъ. Отъ вече направения физиогеографски прегледъ е ясно, че околността на гр. Кратово е една отъ най-богатитѣ рудоносни области въ Балканския полуостровъ. Тѣзи обилни минерални богатства сж привлекли вниманието на човѣка още въ далечното минало. Възникването на гр. Кратово, като селище, стои именно въ връзка съ тѣхното използване. Известно е, че тракитѣ¹⁾ сж първитѣ жители на Балканския полуостровъ, които започнали да използватъ минералнитѣ му богатства. Странствувайки по разнитѣ мѣста на полуострова, гдето имало руди и златенъ пѣсъкъ по рѣкитѣ, тракитѣ сж лесно попаднали въ Пеония — страна на илирийското племе педници (пеони). И безъ съмнение гр. Кратово е възникналъ като рударско и пазаришно селище още отъ времето на тракитѣ, като е просъществувалъ и презъ римско време подъ името Транупара²⁾, който на Tabula Peutingeriana е означенъ като станция на пътя между Пауталия (Кюстендилъ) и Астибусъ (Шипъ). За съществуването му презъ римско време говорятъ и намѣренитѣ въ Кратово украшения отъ времето на императоръ Домицианъ³⁾. Презъ XII в. 1153 г. арабскитъ географъ Идризи⁴⁾ споменува гр. Кортосъ или Коритосъ, който по мѣстоположение отговаря на днешния гр. Кратово. Въ края на сжщия вѣкъ 1199 г. се споменува въ привилегиитѣ на Ви-

¹⁾ Гаврилъ Кацаровъ, Очеркъ на историята и бита на древна Тракия, Б. И. Б. год. I. т. I. стр. 17, София, 1928.

²⁾ За тракийския произходъ на името Транупара вижъ Miller, Iteneraria Romania — 580, у Гаврилъ Кацаровъ, Пеония — приносъ къмъ старата етнография и история на Македония — 151 стр. София 1921. Транупара е аналогично съ Бесапара (Пазарджикъ), Скаптопара (Горна-Джумая) отъ „пара“ на тракийски езикъ — пазаръ.

³⁾ Јован Цвијић, Основе etc. Къ. I стр. 159.

⁴⁾ Йорданъ Ивановъ, Северна Македония, стр. 147.

зантийския императоръ Алексий III, episcopis Coriton¹⁾. Какъвъ е билъ животътъ на Кратово презъ първата половина на Сръднитѣ вѣкове не е известно, но неговото съществуване презъ това време е безспорно. Градътъ добива по-големо развитие презъ XIII в. когато почва експлоатацията на рудитѣ въ цѣла Европа и Балканския полуостровъ. Силенъ тласкъ на развитието му дали дошли тукъ саксонци, известни като рудари не само въ Седмоградско, но и изъ цѣлия Балкански полуостровъ. Тѣ продължили старото рударство въ Кратово. Презъ XIV в., по времето на князь Константинъ Кюстендилски, градътъ е билъ виденъ рударски и търговски центъръ. Дубровничани сж имали тукъ търговска колония. Отъ това време сж останали 5 каменни кули, които заедно съ многобройнитѣ каменни сводови мостове придаватъ чисто сръдновѣковенъ изгледъ на града.

Къщитѣ на рударитѣ-саксонци сж били въ Кратово и неговата непосредствена околностъ — около Табачка рѣка и чакъ до с. Горно-Кратово. По тѣзи мѣста и днесъ личатъ много следи отъ стари селища. За саксонци и дубровчани напомнятъ многото мѣстни имена като: „Шчона“ — изворъ въ Царина махала, латински²⁾ манастиръ, рѣка Латиница, изворъ Шашево³⁾, нѣмска одая, с. Шлегово и много думи въ езика на кратовци.

Саксонцитѣ (саси) продължили старото рударство, което презъ XIV в., по времето на царъ Константинъ, известенъ като голѣмъ насърчителъ на рударството, е било вече въ разцвѣтъ. Въ края на сжщия вѣкъ, турската властъ се прострѣла и надъ гр. Кратово, обаче, рударството продължило да се развива при заварения редъ, толкова повече, че турскитѣ закони позволявали това, при условие, че $\frac{1}{5}$ частъ отъ произведенията се даватъ на държавата⁴⁾.

Турцитѣ запазили сръдновѣковнитѣ разпореждания на Второто българско царство, споредъ които околното на минитѣ население се е брояло за маданжийско и работѣло безплатно известно време въ рудницитѣ, срещу което е било освободено отъ други държавни тегоби. Маданжиитѣ плащали само $7\frac{1}{2}$ гроша харачъ на възрастенъ човѣкъ. Споредъ работата въ минитѣ тѣ се дѣлѣли за нѣколко групи: групничаре — тѣ копаели рудата отъ ями (рупи); угляре — доставяли въглища; дърваре — доставяли дърва; коняре — карали конетѣ натоварени съ руда; вжжаре и др. Всичко това било наследствено задължение смѣтано за привилегия⁵⁾.

¹⁾ Т. Ђеорђевић, Кратово, стр. 8, въ Посебних Издања Географског Друштва, св. 11 Београд 1931.

²⁾ Саксонци и дубровчани били католици, та мѣстното население ги нарича „латинци“.

³⁾ Саси наричали саксонцитѣ и отъ тамъ — Шашево и Шлегово.

⁴⁾ Видъ Йорданъ Ивановъ, Северна Македония.

⁵⁾ Вж. Йорданъ Ивановъ, Ibid, стр. 237—240.

Презъ първитъ вѣкове на турското робство (XIV—XVII) гр. Кратово, поради продължилото живота си рударство, преживѣлъ още по-голѣмъ напредѣкъ. И при турцитъ минитъ въ Кратовско били държавни. Наематели били главно кратовските велможи, като князъ Димитъръ презъ XVI вѣкъ, князъ Андрея, князъ Никола и др. Мѣстнитъ князе¹⁾ запазили привилегиитъ си като управители на рудницитъ, благодарение на което Кратово още дълго време се радвало на по-свободенъ и по-спокоенъ животъ. Градътъ станалъ голѣмъ занаятчийски, търговски и културно-просвѣтенъ центъръ. Сведения за живота на Кратово презъ XVII вѣкъ ни дава прочутия турски ученъ и географъ Кятибъ Челеби известенъ подъ името Хаджи Калфа²⁾. Той намира града съ една джамия, две бани, съ хубаво пазарище за бакърени стоки и голѣма монетосѣчница (зарб-хана), гдето били сѣчени много монети отъ медъ, сребро и злато³⁾. Повече сведения за Кратово (презъ 1660 год.) ни е оставилъ другъ турски голѣмъ пѣтешественикъ — Евлия Челеби⁴⁾. Споредъ него градътъ е броялъ 800 къщи на единъ и два етажа покрити съ червени керемиди. Въ чаршията имало 350 дюкяна, въ които работили всички еснафи, но най-хубава и голѣма била бакърената чершия, гдето бакъра се обработвалъ по-добре отколкото въ Босна и Гърция. Изработвали се свѣщници, кандилници, позлатени ибрици и много украшения. Монетосѣчницата, за която говори Хаджи Калфа презъ срѣдата на 16 в., вече била изоставена, а въ рудницитъ се работило само отъ време на време. Градътъ билъ подъ властта на Скопския санджакски управителъ, който го отстъпилъ за 70 товара аспри съ условие довереникътъ му да го управлява съ 200 души. Въ Кратово имало 20 молебни дома, голѣма джамия, текета, медресета, основни училища, много чешми съ хубава вода и два хамама (бани). За голѣмия хамамъ Евлия Челеби казва: „Като него не видѣхъ никжде въ Румелия, освенъ Чукуръ хамамъ въ Цариградъ, хамама Тефтедеръ паша въ Шахъ (Дамаскъ) и Обединъ хамамъ въ Египетъ“.

Отъ сведенията и на двамата турски учени се вижда, че Кратово преживѣлъ голѣмъ напредѣкъ презъ 15, 16 и първата половина на 17 вѣкъ. Презъ този периодъ, успоредно съ развития стопански животъ, въ Кратово кипѣлъ и културенъ животъ. Тукъ имало много книжовници, преписвачи

¹⁾ За мѣстни князе съ привилегии сравни Йорданъ Захариевъ, Чипровци — поселищно-географски проучвания съ исторически бележки. София, 1938 г., стр. 75

²⁾ Хаджи Калфа, Румелия и Босна, преводъ отъ Ст. Аргировъ. Архивъ за поселищни проучвания год. I, кв. 3, стр. 58—59. София, 1938.

³⁾ По-подробно за тѣхъ вижъ у Йорданъ Ивановъ, Северна Македония, стр. 236-7. София 1906 г.

⁴⁾ Евлия Челеби, Сияхатъ наме V 569—564 у Йорданъ Ивановъ, Северна Македония, стр. 195—200.

ча книги и свещеници. Този цвѣтущъ периодъ отъ живота на гр. Кратово е билъ последванъ отъ периодъ на упадъкъ презъ втората половина на XVII в. и цѣлия XVIII вѣкъ. Докато Евлия Челеби презъ 1660 г. намира града съ 800 кѣщи, само 25 години по-късно презъ 1785 г. едно известие дава Кратово съ 300 кѣщи¹⁾.

Тогава се изселили много дубровничани и саксонци. Но върха на своя упадъкъ Кратово преживѣлъ въ края на XVII в. При Австро-турската война презъ 1689 г. кратовци, заедно съ околното население, възстанали противъ турцитѣ²⁾. Отначало, когато австрийскитѣ войски стигнали до Щипъ, възстанието имало успѣхъ, обаче, дошлата наскоро турска войска го смазала жестоко. Изгорени били много села. Силно пострадалъ и гр. Кратово, защото въ първитѣ редове на възстаницитѣ били кратовскитѣ рудари, еснафи и книжовници. Хубавата баня, за която говори Евлия Челеби, била разрушена; много свещеници и часть отъ населението били избити, а останалитѣ живи които Т. Джорджевичъ³⁾ нарича сърби, напуснали града и последвали австрийскитѣ войски. Между тѣзи избѣгали „сърби“ е и Велко Поповичъ⁴⁾, който като книжовникъ се подвизавалъ изъ манастиритѣ въ Фрушка-гора и въ 1704 и 1706 г. изрично отбелязва въ книгитѣ си че е „отъ бѣлгарска земя, отъ мѣсто Кратово“⁵⁾. Има сведения и за нѣкоя си монахиня Ана 81 годишна, родомъ отъ Кратово въ Бѣлгария“, която презъ 1753 г. била въ манастиря Язинъ въ Фрушка-гора⁶⁾. Дали, обаче, е имало масово изселване на кратовци въ Унгария не се знае⁷⁾. Все пакъ, тогава сж се изселили и останалитѣ дубровничани и саксонци, като се заселили въ с. Янево, Призренско, пакъ като рудари⁸⁾. Затова, населението на Кратово въ края на XVII в. се бележи отъ единъ руски пѣтешественикъ като само турско⁹⁾. Все пакъ, Кратово е пострадало по-малко въ сравнение съ Чипровци, сжщо рударско селище, съ дубровничани и саксонци, гдето турцитѣ не оставили камѣкъ върху камѣкъ отъ обществени сгради и частни кѣщи¹⁰⁾.

Като последица отъ бурнитѣ исторически събития развили се въ края на XVII в., упадъкътъ е билъ толкова голѣмъ, щото градътъ е билъ напуснатъ даже и отъ турцитѣ, като се

¹⁾ Костић К., Наши нови градови на југу, стр. 114 у Т. Ђорђевић, Кратово — 14 стр.

²⁾ Наммер, Histoire de l'empire ottoman. t. II, p. 303.

³⁾ Т. Ђорђевић, цит. съч. стр. 14.

⁴⁾ Вж. Йорд. Ивановъ, Бѣлгаритѣ въ Македония, София, 1917, стр. 183.

⁵⁾ Пакъ тамъ, стр. 183.

⁶⁾ Пакъ тамъ, стр. 187—188.

⁷⁾ Вж. Д. Ярановъ, Рецензия въ Мак. прегледъ, г. VII. кн. 2, стр. 201.

⁸⁾ Ј. Цвијић, Основе etc., кн. III, стр. 1271.

⁹⁾ Йорданъ Ивановъ, Северна Македония, стр. 199.

¹⁰⁾ Йорданъ Захариевъ, Чипровци — поселишно-географски проучвания съ исторически бележки. София, 1938, стр. 79.

заселили въ околнитѣ села, като ги превърнали въ чифлици, а населението имъ насилили да се потурчва. Споредъ едно предание тогава въ Кратово е билъ потурченъ единъ митрополитъ.

Презъ цѣлия XVII, гр. Кратово преживѣлъ голѣмъ икономически, политически и културенъ упадъкъ. Едва въ началото на XIX в. настѣпилъ отново подемъ за града и то въ връзка съ подновяването на работата въ рудницитѣ. Рударството вече било въ рѣцетѣ на турцитѣ — хора невежи и гладни за плячка, както се изразява *Ami Boué*¹⁾, несторѣтъ на балканологията. Презъ 1836 г. той посетилъ Кратово и ни е оставилъ интересни сведения, както за живота на града, така и за състоянието на рударството му. А. Boué намира Кратово съ 5000—6000 жители, а използването на рудитѣ преценява за много не икономично. Нѣщо повече, ако се не взематъ мѣрки за подобрене на производството, той предрича спиране на самото рударство. Разбира се, подобрения не станали, и предричането не закѣснѣло да се сбѣдне. Още въ срѣдата на XIX вѣкъ рударството въ Кратово спрѣло и се прехвърлило въ с. Злетово, гдето скоро окончателно замрѣло.

Презъ първата половина на XIX в. Кратово преживѣлъ новъ възходъ. Населението се увеличило, развило се занаятчийството, отворили се училища и отново бликнали струи на животъ въ Кратово каквито бликали отъ XV до XVII в. Презъ второто десетилѣтие на XIX в. въ Кратово е билъ учителъ хаджи Якимъ Кърчовски, който е единъ отъ първитѣ писатели на говоримъ български езикъ. Обаче, напредѣкътъ на града не продължилъ презъ цѣлия XIX в. Съ спиране на рударството въ Кратово и прехвърлянето му въ Злетово, настѣпилъ втори периодъ отъ развитието на града, характеризиращъ се съ икономически упадъкъ и изсѣлване на частъ отъ населението. Упадѣкътъ се засилилъ още повече съ прокарването на ж. п. линия по долинитѣ на р. Морава и р. Вардаръ, когато за смѣтка на Кратово се издигналъ гр. Куманово. Все пакъ градътъ би преживѣлъ много по-голѣмъ упадъкъ, ако да не е билъ населенъ и съ голѣмъ брой турци, които се увеличили следъ 1878 год. и живѣли тукъ до 1912 г. Сжществуването на турцитѣ, повечето аги и бейове, е било осигурено отъ многото чифлици, които тѣ имали изъ Кумановско, Славище, Щипско и Кочанско поле. Край тѣхъ (турцитѣ) сж живѣли много българи, като занаятчи, търговци и слуги. И така, презъ втората половина на XIX в. и началото на XX в. Кратово е билъ поддържанъ по изкуственъ начинъ — чрезъ турцитѣ. Но, когато въ 1912 г. се турилъ край на властѣта на агитѣ и бейоветѣ, настѣпила за тѣхъ голѣма икономическа беда (изгубването на чифлицитѣ) и тѣ масово напустнали града, като се изселили въ

¹⁾ *Ami Boué, La Turquie d'Europe, t. III, p. 59—61. Paris, 1840.*

Мала Азия. Съ това се нанесъл силен ударъ на занаятчийството, което се крепѣло благодарение на живуцитѣ въ града турци. Едва тогава се възстановило естественото положение на нѣщата — Кратово останалъ съ толкова жители, колкото могълъ да изхрани.

Презъ Свѣтовната война Кратово се приобщи, макаръ и за кратко време, къмъ майката-отечество, следъ което преживѣ 23 год. робство подъ сърбитѣ, когато успоредно съ економическия упадъкъ преживѣ и голѣмъ духовенъ — културно-просвѣтенъ упадъкъ.

Кратово — центъръ на духовната българска култура презъ XV, XVI и XVII вѣкъ и съ най-добрия учителъ презъ XIX в. е билъ оставенъ отъ 1918 до 1928 г. само съ първоначално училище, следъ което била отворена прогимназия¹⁾. Сърбитѣ сж се погрижили само да осигурятъ властта си, като въ замѣна на лошитѣ училища, сж построили великолепна полицейска казарма край града, която днесъ, по липса на удобни помѣщения, служи за училищна сграда. Каква ирония на сждбата — вчерашна сръбска полицейска казарма, днесъ българско народно училище.

Отъ направения исторически прегледъ е ясно, че гр. Кратово е единъ отъ най-старитѣ градове въ българскитѣ земи. Той брои повече отъ 2000 години непрекъснатъ поселищенъ животъ. Неговото развитие е въ нераздѣлна връзка съ рударството, което е причина за възникването му и до край си остава причината за неговия напредъкъ и упадъкъ. Разцвѣтъ или упадъкъ на рударството, сж сжщо разцвѣтъ или упадъкъ за гр. Кратово.

2. *Население и преселнически движения.* Населението на гр. Кратово е чисто българско съ будно национално съзнание. Тодоръ Джорджевичъ²⁾ го нарича сърби, но затова той нѣма никакви доказателства, пъкъ и да иска не може да има такива. Сръбската власть надъ гр. Кратово, преди турското робство, е била само 73 год. (отъ 1282 год. до 1355 г)³⁾. Тогава въ града е имало малка колония отъ сръбски чиновници при минитѣ, която скоро се претопила срѣдъ мѣстното българско население⁴⁾. Много сж документитѣ за българското население на гр. Кратово отъ преди турското робство. Живо свидетелство за това сж сведенията, които сами даватъ изселничитѣ отъ гр. Кратово следъ възстанието въ края на XVII в. Велко Поповичъ, който намѣрилъ убежище като книжовникъ изъ манастиритѣ на Фрушка гора изрично отбелязва презъ 1704 г., че е „отъ българска земя, отъ мѣсто

1) Презъ месецъ юний 1941 г. заварихъ училищнитѣ сгради въ плачевно състояние. Това сж най-старитѣ къщи въ града съ продънени полове и увиснали тавани, изъ които се подаватъ главитѣ на зми и гущери.

2) Т. Борѣвић, Кратово.

3) Йорд. Ивановъ, Българитѣ въ Македония, София 1917, стр. 49-

4) Йорданъ Ивановъ, цит. съч. стр. 48.

Кратово¹⁾. За българско население въ околността на Кратово имаме сведения и отъ дубровничанина Маринъ Кабоча, който въ 1706 г. отбелязва „въ Страцинъ имаше само единъ разваленъ ханъ съ нѣколко кжци българи наоколо“²⁾. Въ една турска статистика за мжжкото население въ Скопския санджакъ отъ 1882 г. се дава за Кратовската кааза 2026 кжци съ 4800 българи (само мже), 811 души мохамедани и 35 разни. За Кумановската кааза се даватъ 5400 кжци съ 14,062 българи и 990 мохамедани³⁾. Известно е, че сърбитѣ почнаха да говорятъ за сръбско население въ Скопския санджакъ едва отъ 1890 г. Обаче, много сж документитѣ, които даватъ сведения, че населението тамъ е българско⁴⁾. Така сърбинътъ Вукъ Стеф. Караджичъ въ писаното си отъ 1822 и 1829 год. сочи Кратово като български градъ и го отличава отъ сръбското с. Кратово въ Стара Сърбия⁵⁾. Изследванията на безпристрастни учени, като А. М. Селищевъ⁶⁾, въ Тетовско, Скопско и Кратовско, макаръ и презъ сръбския режимъ 1914 г., показаха, че населението тамъ е българско.

Презъ месецъ юний на 1941 г. имахъ възможность да бжда въ непосредственъ допиръ съ населението на гр. Кратово и се убедихъ, че действително това е чисто българско население. Временнитѣ курсове, които открихъ въ Кратово винаги бѣха препълнени съ ученици и граждани, които всѣки день ми носѣха по нѣкоя стара българска книга. Нѣщо повече, нѣкои отъ децата знаеха да четатъ и пишатъ на роденъ български езикъ, учени скритомъ въ кжци отъ родителитѣ си. Българскиятъ духъ на кратовци е толкова здравъ, щото, въпрѣки политическитѣ перипетии, които преживѣха напоследъкъ, успѣ да се запази и до днесъ. Но затова не малко е спомогнала и слабоплодородната, непривѣтлива, бедна планинска околность, която по-малко е привличала сърбитѣ, отколкото богатитѣ македонски полета.

Впрочемъ, излишно е повече да се доказва, че населението на гр. Кратово е българско.

1) Д. Ярановъ, Рецензия на Кратово отъ Т. Боржевић въ сп. Макед прегледъ год. IX, кн. 1. Стр. 140.

2) Йорданъ Ивановъ, Българитѣ въ Македония, стр. 187, София 1917.

3) Ив. Кандиларовъ, Една статистика на населението въ Македония отъ 1882 г. сп. Мак. прегледъ год. VII, кн. 4. Стр. 140. София, 1931-32 г.

4) Вижъ много ценната въ това отношение книга на Ан. Иширковъ. Приносъ къмъ етнографията на Македонскитѣ славяни — отговоръ на Иован Цвијић. София 1907 г.

5) Вукови писма. Земунъ 28. XII. 1822, стр. 348 — „Осим бугарского Кратово има и српско и даное негѣ око Лима и Сјепице“. У Ан. Иширковъ. Западнитѣ крайща на българската земя. Материали стр. 37 и 38. София 1915 г.

6) А. М. Селищевъ, Введение въ сравнителную грамматику славянскихъ языковъ. Выпускъ 1, стр. 24. Казань 1914 г. У Йорданъ Ивановъ, Бълг. въ Македония стр. 106.

Обилнитѣ минерални богатства въ околността на градъ Кратово, още отъ далечното минало сж привлѣкли людетѣ тукъ. Така е било съ тракитѣ и римлянитѣ презъ древността, съ българитѣ, саксонцитѣ и дубровничанитѣ презъ Срѣднитѣ вѣкове. А когато презъ XIV в. се заселили тукъ и турци, градътъ е представлявалъ пѣстра етнографска и вѣрска картина — българи, саксонци, дубровничани, за известно време (73 г.) сърби, турци и евреи¹⁾. Всичкитѣ тѣзи народности сж оставили следи въ мѣстни имена изъ околността на гр. Кратово, които като нѣми свидетели напомнятъ за тѣхното нѣкогашно сжществуване тукъ. Колко силенъ атракционенъ факторъ сж били минералнитѣ богатства въ онова време, е ясно отъ това, че тѣ сж привлѣкли население не само отъ близката, но и отъ подалечни околности. Тѣхното привлѣкателно действие е продължило до XVII в., когато е било прекъснато отъ политически причини. Упадъкътъ и разложението въ Отоманската империя, звездата на която почнала да залѣзва, се отразилъ въ притѣснение и преследване на икономически силното и будно население, въ резултатъ на което се явило масово изселване на населението на гр. Кратово. Първи се изселили еврейтѣ, следъ тѣхъ дубровничанитѣ и саксонцитѣ, а по време на Австро-турската война отъ 1689/90 год. и мѣстното население — българитѣ. Така политическитѣ причини презъ 17 в. не само отслабнали, но даже напълно задушили действието на атракционния факторъ — минералнитѣ богатства, и предизвикали изселване на населението. Въ Кратово останали само малко българи и турци. Споредъ родовата анкета²⁾ на населението, отъ тогава сж останали следнитѣ родове староседелци: Панчевци, Божиковци, Кръстевци, Котревци, Стефчеви, Ботевци, Сентовци, Дупиновци, Мачевци, Реповци, Бърборковци, Караванци, Лесевци, Поцевци, Билковци, Томчевци, Борнарци, Цвѣтинчевци, Байчевци, Симоновци, Чаневци, Чукчукци, Тричковци, Маджарци, Чепишовци, Граматикци, Деяновци, Канчевци, Гаджевици, Мирчевци, Хаджи Митевци, Бидици и др. Къмъ тѣхъ можемъ да прибавимъ попъ Андоновци и Манчовци отъ Прилепско, и попъ Димитровци и Топуци отъ Самоковъ, всички преселени въ Кратово презъ XVI—XVII в. като свещеници поради религиозната свобода тукъ.

Турци-староседелци (заселени въ Кратово преди XVII в.) сж следнитѣ родове днесъ: Заимци, Батия-беговци, Едиповци и Змичевци.

Следъ голѣмото изселване на населението презъ XVII в., настѣпилъ периодъ на заселване на Кратово презъ XVIII в.

¹⁾ Еврейтѣ дошли като сарафи. Днесъ въ града има изворъ „сарафски“.

²⁾ За родова анкета на Кратово презъ 1931 г. вижъ и у Т. Ђорђевић-Кратово — стр. 23—27.

Турцитѣ отъ града се настанали като чифликчии изъ околноститѣ и имайки нужда отъ работници, привличали околното българско население подъ своя закрила. Презъ тѣзи несигурни времена и при движението на „арнаутитѣ“ на изтокъ, лесно е било за турцитѣ да привлѣкатъ въ околноститѣ на Кратово частъ отъ българското население отъ Западна Македония, което точно тогава (XVIII в.) е било обхванато отъ преселническо движение на изтокъ по пѣтищата Скопие—Кюстендилъ—София и Царево село—Горна Джумая—Разлогъ¹⁾. Освенъ въ селата, нѣкои отъ българитѣ отъ Западна Македония се заселили и въ гр. Кратово презъ XVIII в. Такива сж днесъ родоветѣ: Наковци отъ Тетовско, Григоровци отъ Дебърско и Манчовци отъ Прилепско.

Процесътъ на заселването на гр. Кратово почналъ въ началото на XVIII в., най-много се засилилъ презъ XIX в., когато се възобновили работитѣ въ руднитѣ. Много приселници отъ съседнитѣ села намѣрили прехрана около руднитѣ и пещитѣ. Други се заселили като занаятчии: ковачи (40 кжци цигани), сапунджии, куюмджии, бояджии, месари, търговци и др. Отъ края на XVIII и началото на XIX в. в. въ Кратово се приселили следнитѣ родове: Миладинци, Чачерци, Деспотовци, Тошевци отъ с. Куклица; Игнатци отъ Кумановско; Качевци, Бурецки отъ Щипъ; Пезоволци отъ с. Пезово (Св. Николско); хаджи Костовци отъ Крива-паланка; Шатевци отъ Кочани; Шантревци, Башеванци, Терзийци и Доролейчевци отъ с. Шлегово (Кратовско); Соколовци отъ Добрево; Заровци отъ Плешанци; Наковци отъ Пишица; Хайдукъ Илевци отъ Лесново; Марковци отъ с. Пробищицъ; Бубинци отъ Желѣзница; Блажевци отъ с. Куклица; Тодорци отъ Горно-Кратово; Моджевци и попъ Павлевци отъ с. Крилатица. Къмъ тѣхъ трѣбва да прибавимъ и 40 кжци цигани-ковачи. Презъ 1836 г. Кратово е билъ вече съ 6000 д. население, което показва, че заселването е станало въ доста голѣмъ масщабъ.

Докато първата половина на XIX в. се характеризира съ приселвания въ гр. Кратово, въ връзка съ развитото рударство, то втората половина на сжщия вѣкъ, поради изчезването на рударството, се характеризира съ малки изселвания и приселвания. Първи се изселили 40-тѣ кжци цигани-ковачи, а къмъ края на XIX в. и нѣкои отъ българитѣ потърсили препитание въ съседнитѣ български градове като Крива-паланка, Куманово, Кюстендилъ, София и др. Това слабо изселване се балансира съ слабо приселване въ Кратово отъ околнитѣ села. Тогава се приселили и малко турци, които не били сигурни за своето сжществуване въ околнитѣ села, гдето вече върлу-

¹⁾ Вж. Д. Ярановъ. Преселническо движение на българи отъ Македония и Албания къмъ източнитѣ български земи презъ XV до XIX вѣкъ. Въ сп. Македонски прегледъ год. VII, кн. 2, 3. София, 1932, Стр. 93—101.

вали българскитѣ хайдутѣ. Обаче, броя на турцитѣ се увеличилъ още повече презъ 1878 г., когато въ Кратово се заселили 20 кѣщи турци (мохаджири) отъ свободна България. Тѣмъ били построени кѣщи и раздадена земя за лозя¹⁾.

Презъ втората половина на XIX в. сж заселени следнитѣ днешни родове: Великденчевци отъ Славиче; Яневци отъ с. Приковци; Пазвантовци, Сипкинци и Борнарци отъ Шлегово; Плешански отъ с. Плешаница; Пагончовци отъ Крива-паланка; Калайджия отъ Крушево и др. Оттогава сж и турскитѣ родове: Маликовци отъ Приковци и Илязовци отъ Добрево.

Презъ XX в. настанала най-голѣмата етнографска промѣна въ гр. Кратово следъ катастрофата въ края на XVII в. Това е масовото изселване на турцитѣ презъ 1912 г., когато 690 семейства наведнажъ напуснали града. Преди войната, въ 1912 г., Кратово е броялъ 5500 души, къмъ края на войната въ 1913 год., споредъ една официална сръбска статистика²⁾, той едва наброявалъ 2700 души.

Както видѣхме вече, турцитѣ по изкуственъ начинъ сж подържали живота на гр. Кратово следъ западане на рударството въ него. Тѣхното масово изселване³⁾ не е могло да бжде попълнено отъ други приселници, защото градътъ не предлагалъ прехрана за повече хора. Така се възстановило естественото положение на нѣщата. Кратово останалъ почти съ толкова население, колкото могълъ да изхрани. Следъ Свѣтовната война Кратово остана подъ сръбска власть, но частъ отъ населението му се изсели въ Кюстендилъ, София и други градове на Свободна България. Мѣстата на много отъ изселниците не били заети отъ приселници презъ XX в. Ето защо, днесъ Кратово не наброява 2000 д. Презъ последнитѣ 23 години, сърбитѣ не колонизирали Кратово (поради бедната и планинска околнота). Нѣколкото сръбски чиновнически семейства се изселиха още презъ м. юний на 1941 г.

Отъ всичко казано до тукъ за преселническитѣ движения на населението на гр. Кратово става ясно, че е имало два периода на преселвания. Приселванията сж ставали а) отъ XIII до XVII в. в. и б) презъ първата половина на XIX в. И двата периода сж въ връзка съ развитието на рударството. Всѣки периодъ на приселвания е билъ последванъ съ периодъ на изселвания а) презъ XVIII в. и б) втората половина на XIX и началото XX в. в. — въ връзка съ упадъка на старото рударство и на Отоманската империя.

¹⁾ И днесъ още мѣстото на лозята имъ носи името „мухаджирски лозя“.

²⁾ Речник мѣста у ослобоѣној области Старе Србије, Београд, 1914 г., у Йорданъ Ивановъ, Българитѣ въ Македония стр. 97.

³⁾ За многото нѣкога турци, днесъ, напомня само бѣлото викало на джамията и около 10 турски родове въ гр. Кратово.

3. *Типъ и физиономия.* До края на XVII в. Кратово билъ събрано селище въ срѣдата (на днешното му мѣсто), а прѣснато въ периферията — по течението на рѣкитѣ Табачка и Манцева, отъ с. Горно Кратово на изтокъ до с. Желѣзница на западъ, гдето живѣли рударитѣ-саксонци. Следъ изселването на рударитѣ въ края на XVII в., та и до днесъ, Кратово по типъ е събрано — сбито селище. Днесъ се очертаватъ следнитѣ махали въ града: Царина, по стрѣмниятъ дѣсенъ склонъ на Табачка рѣка; Турска махала, въ центъра, гдето въ миналото сж живѣли турцитѣ¹⁾ и Чиирмагле на югоизтокъ по дѣсния склонъ на Манцева рѣка. Околнитѣ мѣстни имена като: латински манастиръ, нѣмска одая и др., гдето още личатъ останки отъ селища, сочатъ за по-старото развитие на Кратово.

Кжщитѣ, наредени амфитеатрално една надъ друга по стрѣмнитѣ склонове на Табачка и Манцева рѣки сж повечето-двуетажни²⁾, съ еркери, изградени долу съ камъни, а горе съ плетъ и кирпичъ, покрити съ керемиди и плочи, се бѣлѣятъ (варосани) отъ далече и придаватъ чудно красивъ изгледъ на това старо градче. Населението живѣе повечето въ горния етажъ, въ спретнато наредени стаички, съ красива рѣзба по таванитѣ. Долниятъ етажъ, обикновено вкопанъ въ скалитѣ, представлява отлична изба.

Двороветѣ сж малки, почти липсватъ, а за нѣкакви допълнителни стопански постройки и дума не може да става. Кжщитѣ сж просто долепени една до друга. Улицитѣ сж тѣсни, криви, стрѣмни, съ турски калдарѣмъ и много задънени улици. Тѣ сж главно две — едната успоредна на Табачка, а другата — на Манцева рѣки. При вливката имъ на малка заравненостъ е чаршийката на Кратово, оградена съ кривулички и малки стари дюкянчета съ голѣми кепенци. Физиономията на града се допълня още отъ нѣколкото (5—6) стари сводови каменни моста, петѣтъ добре запазени високи каменни кули³⁾ и една джамия съ бѣло викало. Всичко това — малкото площадче въ срѣдата, долепенитѣ една до друга двуетажни кжщи, тѣснитѣ и криви калдѣрмисани улички, каменнитѣ мостове и кули, придаватъ чисто сръдновѣковенъ изгледъ на гр. Кратово.

III. Стопанство

Кратово е старъ занаятчийски градъ. Най-важенъ занаятъ въ миналото тукъ е било рударството — първостепенниятъ

¹⁾ Въ миналото тя се дѣлѣла на Табачка махала, Циганска махала и Султанъ Муратъ махлеси.

²⁾ Край рѣкитѣ се намиратъ три-и четириетажни кжщи.

³⁾ Една отъ тѣхъ днесъ се използва за жилище отъ едно семейство. Тя е триетажна, съ стени дебели долу 2 м., а горе 0-60 см. и има височина 18 метра.

Обр. 2. Градъ Кратово и неговата околност (La ville de Cratovo entre les buttes volcaniques).

Обр. 3. Градъ Кратово. Развалини отъ сръдновѣковна кула и стари полу-разрушени кѣщи. (Cratovo. Ruines d'une tour médiévale).

Обр. 4. Градъ Кратово. 1. Сръдновѣковна кула, 2. Училището съ двора. (Cratovo. 1. La tour médiévale, 2. L'école bulgare).

Обр. 5. Градъ Кратово. Стариненъ мостъ и типични крайрѣчни кжщи. (Cratovo. Pont ancien et maisons côtières).

факторъ както за възникването, така и за развитието на града. Рударството, развито още въ далечната древностъ отъ тракитѣ, се съвзема при римлянитѣ и отъ тѣхъ по наследство преминава у нашитѣ прадѣди. То достига голѣмо развитие отъ XIV до XVII в. в., замира презъ XVIII в. и се съживява отново презъ XIX в., като въ срѣдата на сжщия вѣкъ окончателно замира и остава предметъ на стопанската история.

При голѣма примитивностъ въ работата и поради конкуренцията на металитѣ отъ вѣнъ, старото рударство спрѣло както въ Кратово¹⁾ така и въ Злетово.

Презъ XX в. то се съживява, но вече модернизирано съ най-рационаленъ начинъ на използуване руднитѣ вещества. Центъръ на това ново рударство не е вече гр. Кратово, а — село Злетово и Пробищипъ. И въ дветѣ селища сж построени (отъ англичанитѣ) голѣми фабрики за преработване на рудитѣ. Рудата за фабриката при с. Пробищипъ (16 клм. южно отъ гр. Кратово) се копае при с. Добрево. По въздушна линия се пренася до фабриката, отъ гдето, следъ като се преработи на прахъ, се пренася въ Косовска Митровица, гдето става окончателната ѝ дообработка. Фабриката²⁾ при с. Пробищипъ е построена въ 1936/7 год. До пролѣтъта на 1941 г. въ фабриката сж работили 500 души работници. Модерното рударство се е развило въ с. Пробищипъ и Злетово главно поради по-лесния имъ достѣпъ. До Пробищипъ англичанитѣ сж построили отлично 22 клм. шосе, което достига ж. п. линия Щипъ—Кочани, а Злетово е само на 10 клм. отъ станцията Кочани. По всичко изглежда, че Кратово — центърътъ на старото рударство, вече никога нѣма да привлече рударството, което е лоша присжда за развитието на града. Той е обреченъ на упадъкъ, който въпрочемъ е вече достигналъ своя максимумъ.

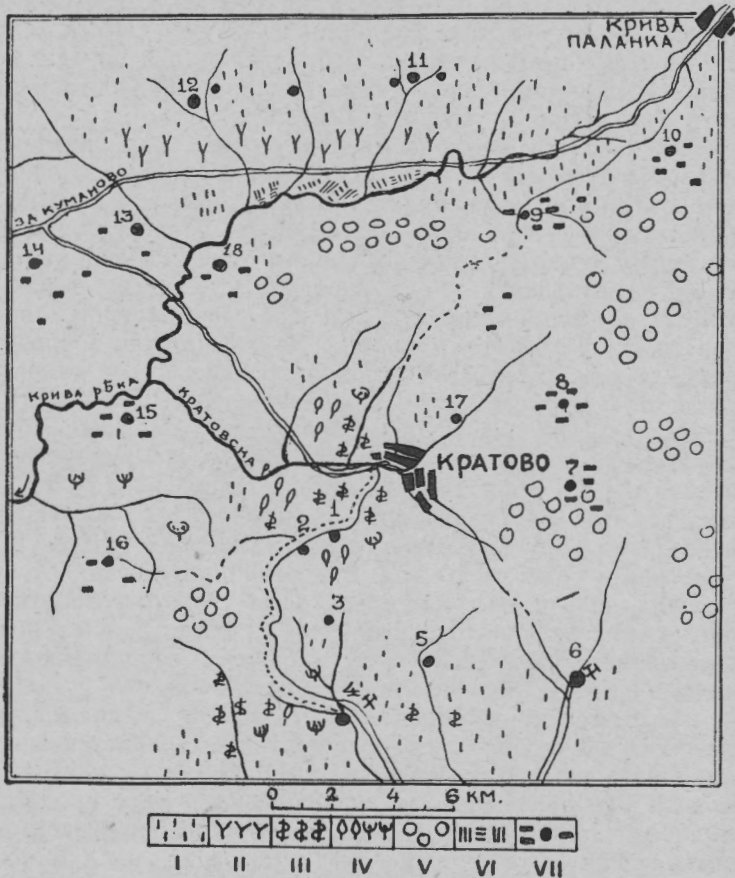
Разположенъ срѣдъ силно пресѣчена вулканска мѣстностъ, Кратово е мжчнодостѣпно селище. Единствениятъ пжтъ, който има, това е шосето, което при Страцинъ (на 17 клм.) го свързва съ шосето Куманово—Крива-паланка³⁾. Като продължение на шосето до Страцинъ е още недовършеното трасе, което презъ седловината Джгура свързва града съ с. Пробищипъ (16 клм.), отъ гдето по отлично 22 клм. шосе се достига ж. п. линия и шосето Щипъ—Кочани. До с. Злетово води лошъ коларски пжтъ (почти конска пжтека) презъ седловината Печеница. Конска пжтека презъ Лисецъ планина води и за Крива-паланка (30 клм.). Кратово ще има по-благоприятно положение

¹⁾ Вижъ подробно за рударството въ Кратово у Г. Бончевъ, Старото рударство у насъ, стр. 5—10 и у Ami Boué, La Turquie d'Europe t. III. p. 59—61, Paris, 1840.

²⁾ Отъ двора на фабриката се вадятъ каменни вжглища, които служатъ като двигателъ на машинитѣ.

³⁾ Крива-паланка е основанъ (отъ турцитѣ) презъ XVII в. като дервенджийско селище на важния пжтъ Кюстендил—Скопие.

спрямо пѣтищата когато се прокара новата ж. п. линия Гюешево—Куманово презъ седловината Деве багъръ¹⁾ по долината на Крива рѣка. Тя²⁾ ще мине само на 8 клм. отъ града и най-много ще спомогне за съживяването му.

Обр. 6. Стопанска карта на Кратовско (Carte économique des environs de Kratovo).

I. Зърнени храни — Céréales; II. Царевица — Mais; III. Лозя — Vignobles; IV. Тютюнъ, макъ — Tabac, pavot; V. Гора — Forêt; VI. Оризъ — Riz; VIII. Села и махали — Villages et hameaux.

¹⁾ Деве багъръ — камилски ревъ, я нарича мѣстното население, а така я пише и Йорданъ Захариевъ, Кюстендилъ въ Архивъ за поселищни проучвания, год. I, кн. 1.

²⁾ Проектъ за тази ж. п. линия е имало още въ 1873 г. Баронъ Хиршовата компания даже е била изпратила съответна бригада въ Крива-паланка, която почнала работата по долината на Крива рѣка. (Вж Михаилъ Ив Македонски, Спомени — материали за историята на Криворѣчна паланка, София 1925 г., стр. 62). Постройката на тази линия се извършва днесъ, когато земитъ отъ Вардаръ до Марица съставляватъ едно политическо цѣло.

Въ връзка съ рударството въ Кратово се развили много занаяти като: казанджийство, ковачество, куюмджийство и др. Турските пжтешественици отъ XVII в. ни рисуваатъ града като голѣмъ занаятчийски центъръ съ 350 дюкяна-работилници, гдето се изработвали: казани и други медни сждове; позлатени ибрици, свещници и фенери; а даже е имало и голѣмъ монетенъ турски дворъ. Отъ всички занаяти въ връзка съ старото рударство днесъ сж запазени само нѣколко тенекеджии и подковачи, които съ помощта на голѣми желѣзни ножици и чукъ изрѣзватъ подкови отъ дебели желѣзни плочи. Остриятъ звънъ на тѣхния чукъ нарушава тишината на града и напомня за оглушителния трѣсъкъ при металопреработването въ миналото. Подковачитѣ и тенекеджиитѣ задоволяватъ нуждитѣ на Кратово и близката му околностъ.

Кожарството е било силно развито презъ XIX в. въ връзка съ животновѣдството. По течението на рѣката е имало много табакхани, отъ гдето е останало и името на рѣката (Табачка). Изработвали се хубави сахтияни и мешини, които били продавани въ Солунъ, Скопие и Кюстендилъ. Днесъ кожарството въ Кратово не сжществува. За него напомнятъ само многото сѣчива разхвърляни по таванитѣ и избитѣ на много кжщи. Много сж още обушарскитѣ и сарачески магазини-работилници въ Кратово, които ако работятъ всички биха задоволили нуждитѣ на единъ по-голѣмъ градъ.

Презъ XIX в. сж били силно развити бояджийството и мутафчийството. Кратовскитѣ дисаги, торби и чулове сж били познати по всички околни панаири до Солунъ.

Отъ всички занаяти на миналото, само самарджийството не е изгубило значението си и се е запазило до днесъ, благодарение на планинската околностъ на града.

Много занаяти били развити въ Кратово презъ XIX в. било въ връзка съ рударството, било поради развития градски животъ или пазарищенъ центъръ. Но когато се прокарала желѣзницата по долината на Морава и Вардаръ, много отъ занаятитѣ позападнали. За смѣтка на Кратово се издигнали нови градове като Куманово и Св. Никдле, поради близостта имъ до пжтищата. Обаче, последниятъ и най-съкрушителенъ ударъ на кратовското занаятчийство билъ нанесенъ презъ 1912 г. когато се изселили турцитѣ, които по изкуственъ начинъ подържали живота на града. Кратово не е могълъ да се приспособи къмъ новитѣ условия на животъ, поради откъснатостта му отъ пжтищата и затова запада. Днесъ въ града има: 10 бакалници, 15 магазини за манифактура и бакалия, много шивачи, обушари, сарачи, самарджии, подковачи, тенекеджии, кафеджии, гостилничари, касапи и др.

Всички занаяти сж въ голѣмъ упадѣкъ, ето защо занаятчийтѣ сж прибѣгнали до помощта на странични доходи, като

покрай главния занаятъ се занимаватъ съ малко земедѣлие и животновѣдство.

Земедѣлието е слабо развито. Силно пресѣчената мѣстность, съставена отъ трахити, дацити и тѣхнитѣ туфи, е малко годна за обработване. Най-добритѣ почви сж по туфовата поврѣхнина около рѣката. Всѣки занаятчия (а всички въ Кратово сж занаятчии и търговци) има по нѣкоя нивица съ: тютюнь, макъ, лозе, а тѣзи, които иматъ повече земя сѣятъ и малко зърнени храни (рѣжъ, смѣсъ, ечмикъ). Тютюньтъ и макътъ¹⁾ сж отъ добро качество, а лозята сж нови на американска подложка. Изъ тѣхъ сж прѣснати и то въ доста голѣмо изобилие овощни дървета: череши, сливи, орѣхи и др.

Животновѣдството по важность не отстѣпва на земедѣлието не само въ Кратово, но и въ околността му. Затова спомагатъ тучнитѣ ливади по стрѣмнитѣ склонове отъ туфи — напоени съ подпочвена вода. Отглеждатъ се преди всичко: кози, овци, мулета и магарета. Едриятъ рогатъ добитѣкъ се отглежда съвсемъ малко. Въ миналото тукъ е било силно развито овцевѣдството. Това се вижда отъ единъ документъ отъ XVI в. гдето се даватъ указания за доставяне овци на султанската войска. Докато отъ каазитѣ отъ югоизточна България се искатъ отъ 2000—6000 глави овци отъ кааза, и за тѣзи отъ Пиротъ, Щипъ и Радовишъ — отъ 20,000—25,000 глави то само отъ Берковската и Кратовската каази се искатъ по 30,400 глави овци, които да се закаратъ въ Бѣлградъ²⁾.

Днесъ отъ Кратово се изнасятъ: ярета, агнета, кози, овци, сирене, масло, тютюнь, афюнъ и орѣхи³⁾, а се внасятъ брашно, колониални и манифактурни стоки.

Въ миналото Кратово е билъ пазаренъ центъръ на голѣма околность достигаща до гр. Куманово, гр. Св. Николе и гр. Кочани. Днесъ хинтерландътъ на града е силно намалѣлъ. Той обхваща следнитѣ села: Шлегово, Приковци, Гризиловци, Филиповци, Страцинъ, Куново.

Пазарътъ става сжботенъ день въ малката чаршийка на града, а за добитѣкъ — на дѣсния брѣгъ на рѣката срещу гробищата. Сжботата е единствениятъ день презъ седмицата, когато настава оживление въ Кратово. Презъ останалитѣ дни е пълно мъртвило⁴⁾. Занаятчии и търговци съ нетърпение очакватъ сжботата, за да направятъ нѣкоя размѣна, която разбира се е малка, тѣй като населението отъ околността е доста бедно.

1) Макътъ вирѣе до 850 м. надъ морската височина.

2) П. Миятевъ, Нѣколко турски документи отъ XVI в. по продоволствието на султанската войска съ овце отъ близкитѣ селища, Архивъ за поселителни проучвания, год. I, кн. 1, стр. 130—136, София.

3) Изнасятъ се и воденични камъни изработвани при с. Лесново.

4) Случва се понѣкога цѣлъ день никой да не влѣзе въ магазина или работилницата.

IV. Кратово като културно-просвѣтенъ центъръ

Презъ първитѣ вѣкове на турското робство, Кратово, като рударско селище се ползувалъ съ голѣми привилегии. Той станалъ срѣдище и на духовенъ животъ, който билъ поощряванъ отъ чужденцитѣ-търговци дубровничани — истински културтрегери за страната ни. Чрезъ тѣхъ българитѣ се сношавали съ външния свѣтъ презъ робството. Презъ този периодъ Кратово далъ множество книжовници, духовни лица и мчченици за вѣрата. Кратовецътъ св. Георги¹⁾ е билъ изгоренъ въ София на 11. II. 1515 год. за гдето не искалъ да приеме мохамеданството и се ожени за туркия, която го любила. Въ града е имало прочута школа, която давала между другото сръчни преписвачи, които изпълнявали скъпи поръчки съ изясна художествена работа. Така въ 1563 год. по поръжка на мѣстния князь Димитъръ е било написано едно четверо-евангелие, което сега се пази въ библиотеката на Св. Синодъ въ София. По време на робството, когато духовенъ мракъ и нищета сж били широко разперили криле надъ българския народъ, когато и Търново — духовниятъ центъръ на Второто българско царство се е билъ вече заличилъ като такъвъ, точно тогава Кратово се издига като срѣдище (огнище) на българска култура и книжнина. Въ това отношение доста сж спомогнали и многото манастири въ околността на Кратово, като манастиръ св. Гаврилъ Лесновски, манастиръ св. Йоакимъ Осоговски, манастиръ св. Прохоръ Пчински, св. Георги²⁾ и др. Въ манастиритѣ е билъ запазенъ българскиятъ духъ, езикъ и книжнина. Тѣ сж били хранилища на българщината, единствени оцелѣли огнища на свѣщената българска традиция, последенъ пулсъ на българското сърдце и душа³⁾.

Кратовскитѣ книжовници продължили дейността си и презъ XVIII в. изъ манастиритѣ въ Фрушка гора⁴⁾.

Въ епохата на възраждането на цѣлокупния български народъ, Кратово стои на видно мѣсто съ своя учителъ хаджи Якимъ Кърчовски, който съ своитѣ книги⁵⁾ отъ 1814, 1817 и 1819 год. заедно съ тетовеца Кирилъ Пѣйчиновичъ, е първиятъ български писателъ, пишещъ поучителни книги на простонароденъ говоримъ български езикъ. Хаджи Якимъ Кърчовски участвувалъ въ Кратово отъ 1810 до 1820 г. Факта, че още тогава градътъ е ималъ такъвъ голѣмъ учителъ, показва колко напредъ

1) Йорданъ Ивановъ, Сев. Македония, стр. 196.

2) Въ манастиря св. Георги въ Старо-Нагоричино почиватъ коститѣ на българския царь Михаилъ Шишманъ убитъ отъ сърбитѣ презъ 1330 год. въ Велбужката битка.

3) Вижъ за манастиритѣ книгитѣ на Йорданъ Ивановъ за Македония и Г. Трайчевъ „Манастиритѣ въ Македония, София, 1933 г.

4) Тамъ е работилъ Велко Поповичъ.

5) Вижъ за тѣхъ у Йорданъ Ивановъ, Българитѣ въ Македония стр. 207.

е билъ той въ културно-просвѣтно отношение. Не е безинтересно да се знае, че точно тогава (1810 г.) Кюстендилъ е билъ чисто турски градъ съ само 10—15 кжци българи и тѣ почти неграмотни¹⁾.

Кратовецъ е и Йосифъ Даскаловъ²⁾ — учителъ, който показва удивителенъ примѣръ на родолюбие, геройство и всеотдайностъ.

По време на последното сръбско робство до 1928 год. гр. Кратово е ималъ само първоначално училище, следъ което е била открита и прогимназия. Днесъ (1941 год.) въ града е откритъ гимназиаленъ клонъ, който отчасти ще задоволява нуждитъ на ученолюбивитъ кратовци. По липса на удобно училищно помѣщение за целта се използва сръбската полицейска казармена сграда. Временнитъ курсове, които ръководихъ презъ лѣтото на 1941 год. винаги бѣха препълнени съ будни ученици, нѣкои отъ които даже знаеха да четатъ и пишатъ на роденъ български езикъ, учени въ кжци отъ будни родители. Много отъ тѣхъ всѣки день ми носѣха по нѣкоя българска книга³⁾, пазена като скъпъ споменъ отъ миналото.

Справедливо отбелязва Йорданъ Ивановъ⁴⁾, че „между българскитъ градове, гдето славянската книжнина и писменостъ не сж спирали презъ турското робство, трѣбва на първо мѣсто следъ София да поставимъ Кратово“.

LA VILLE DE KRATOVO

Étude sur la géographie humaine de la Macédoine.

(Résumé)

Au centre des versantes de l'ouest de la montagne d'Osso-govo, est située la ville de Kratovo. Ses environs immédiats au point de vue orographique présentent une petite cuvette ouvert et pendue à l'ouest vers la plaine de Koumanovo et la plaine l'Ovtché Polé. Elle est créé de roches éruptives: trachites, dacites, andésites, basaltes et leurs tufs. C'est une des plus jeunes régions éruptives de la Peninsule Balkanique. Son relief est purement volcanique. Kratovo repose au centre d'un cratère ouvert par les fleuves. Les vallés sont étroites et très inégales. Ce relief, fortement montagneux est un grand obstacle pour les communications. Les terres arables sont rares et elles

¹⁾ Йорданъ Захариевъ, Кюстендилъ, Архивъ за поселищни проучвания, год. I, кн. I. София, стр. 97.

²⁾ Вижъ за него Томовъ и Баждаровъ, Революционната борба въ Македония, Скопје 1917, кн. 2, стр. 39.

³⁾ Между тѣзи книги сж: „Строителитъ на съвременна България“ отъ С. Радевъ; много учебници по българска история, по зоология, христоматии и много други.

⁴⁾ Йорданъ Ивановъ, Северна Македония, стр. 633.

sont pauvres au point de vue agricole. Les forêts sont presque détruites et n'existent plus. Cette région, fortement montagneuse est très riche de mines et d'autre richesses du sous-sol. Ici se trouvent de très forts gisement de plomb, de zinc, de manganèse, de cuivre et d'argent. La fondation de la ville de Kratovo s'explique justement avec l'utilisation de ces richesses minières du sous-sol.

La ville, fondée au temps des Thraces, est connue par des Romains avec le nom thrace „Tranupara“. Cette ville surpasse le Moyen âge et du XIIIme jusqu'au XVIIme siècles arrive à un grand essor et réalise de très grand progrès. Ici, dans cette ville et cette région, ont été colonisés des mineurs Saxons, domiciliés auprès de la population indigène bulgare. Aussi, des commerçants de Dobrovnik, de Turquie et même, pour un certain temps, quelques serbes et juifs.

Pendant le XVIme et le XVIIme siècles, la ville de Kratovo a été un grand centre minier et une ville de commerce et de production artisanale. Aussi, cette ville a été un centre d'instruction et de culture.

Après le déclin pendant le XVIIIme siècle, à cause de l'arrêt de la production minière, la ville de Kratovo réalisé un progrès notable pendant le XIXme siècle, quand la production minière se reveille de nouveau. Au milieu du XIXme siècle cet essor minier s'arrête et disparaît pleinement. Mais, la ville a gardé son bien être, entretenue d'une manière artificielle, par les nombreux turcs, qui vivaient ici comme des seigneurs, ayant de grands domaines agricoles (Tchiflics) dans les riches plaines dans les environs. Mais, quand les turcs quittèrent en masse la région en 1912, la ville de Kratovo ne put plus de supporter ce grand désastre. C'était la fin de son activité économique et de son bien être et sa prospérité.

La ville est un centre d'habitation où les maisons sont étroitement réunies. Quand elle avait comme habitants des mineurs saxons, cette ville était d'une type plus dispersé. Les maisons sont rangées en direction amphithéatrale. La ville a un aspect d'un centre du Moyen âge, par ses tours hautes et construites de pierres, par ses rues étroites et ses ponts de pierres.

La population de la ville et des villages est purement bulgare. Les serbes, venus ici pendant le XIIIme et le XIVme siècles, se sont rapidement mélangés et sont disparus entre la grande masse des bulgares. Les saxons et les commerçants de Dobrovnik sont quitté la région pendant le XVIIme siècle. Des turcs, maintenant sont restés seulement quelques familles. Pendant la domination récente serbe la population s'est gardée comme bulgare, avec sa conscience bulgare, à cause de sa culture et sa conscience nationale et grâce à la pauvreté de la région montagneuse, qui n'attirait pas les serbes.

Au cours du XIXme siècle la ville de Kratovo a été un grand centre de production artisanale et de commerce. Au-

aujourd'hui tous les métiers sont en décadence. Voilà pourquoi tous les artisans maintenant pratiquent aussi les travaux d'agriculture et d'élevage, comme un deuxième moyen de gagner certains petits bénéfices et d'assurer ainsi leur existence. Comme petits propriétaires-agriculteurs, ils produisent de petites quantités de tabac, de céréales (surtout de seigle et de l'orge) et d'alfalfa. Ils travaillent et cultivent aussi la vigne. Ils élèvent des moutons, des brébis et surtout des chèvres.

L'origine et le développement de Kratovo est en relation très étroite avec la production et l'exploitation des mines. Maintenant, l'exploitation moderne des mines n'existe plus. Ce même obstacle, le manque des chemins et des routes, a provoqué le déclin de la ville, qui ne put pas se développer dans les conditions de la vie moderne. Sa situation mauvaise, au point de vue géographique et un héritage du passé.

La ville de Kratovo a été un grand centre de culture et de civilisation dans le passé. La science et les lettres slaves et bulgares ont eu ici un notable essor, même aux temps les plus pénibles de l'esclavage turc.

Tjanko Jordanov
